

1672, ook voor De Bilt een veelbewogen jaar

Lies Haan-Beerends

Dat het jaartal 1672 een belangrijk jaar in onze vaderlandse geschiedenis is geweest hebben we als kind allemaal al op de lagere school geleerd. Het land was toen reddeloos, de regering radeloos en de bevolking zou redeloos geweest zijn. Maar wat dat nu precies inhield in die tijd, daar heb ik me geen voorstelling van kunnen maken. Aardig is het dat men, door met regionale geschiedenis bezig te zijn, de kans krijgt zich uitgebreider te verdiepen in die dingen. Je realiseert je soms ineens dat de geschiedenis, waarover werd verteld in de lesboekjes, ook in jouw omgeving heeft plaatsgevonden. Dat overkwam mij, toen ik de op schrift gestelde lezing, getiteld 'Ongewenst koninklijk bezoek aan Zeist' las, die mej. A.W. van de Bunt op 4 maart 1963 gehouden heeft. Deze lezing is uitgegeven door de Van de Poll-Stichting, gevestigd in Zeist. Wie kwam er destijds zo ongewenst op bezoek, vroeg ik me af. Het bleek koning Lodewijk XIV te zijn die, met zijn leger oprukte om de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te veroveren, en volgens mej. A.W. van de Bunt op 1 juli 1672 met de hoofdmacht van het Franse leger in Zeist was neergestreken.

Hoe was de situatie destijds in de Nederlanden? Voor de Noordelijke Nederlanden was de zeventiende eeuw een welvarende tijd. Niet voor niets wordt er over de Gouden Eeuw gesproken. Niet dat elke burger in de welvaart deelde, maar de handel, de wetenschap en de kunsten, met name de schilderkunst, maakten een zeer bloeiende periode door, een periode die rond het jaar 1672 aan zijn eind zou komen. Oorlogsdreiging van de kant van zowel Engeland als Frankrijk, Keulen en Munster deden donkere wolken opdoemen. Het bleef niet alleen bij dreiging. In april 1672 werd de republiek daadwerkelijk de oorlog verklaard.

Op zee wist de vloot onder aanvoering van Michiel Adriaansz. de Ruyter de Engelsen in bedwang te houden, maar op het land werd het Staatse leger, onder aanvoering van prins Willem III, al gauw door het Franse leger onder de voet gelopen en achter de Hollandse Waterlinie verdreven. En van die aftocht, alsmede van de perikelen die daaraan vooraf gingen en de gebeurtenissen die erop volgden, zal ook de Biltse bevolking, en vooral diegenen die langs de Steenstraat woonach-

tig waren, wel het een en ander hebben gehoord of gezien.

Mr. Jacob Martens, lid van de Utrechtse Vroedschap, verhaalt in zijn kroniek dat er op 29 mei 1672 een grote vlucht de stad uit ging wegens dreigend gevaar. Dat betrof vooraanstaande lieden, die hun lijf en kennelijk vooral hun goederen in veiligheid trachtten te brengen en zich veelal naar Amsterdam begaven. Martens schreef: *'...sulcx dat geseyt wierde wel twee hondert koffers uyt de stad op dien dach soudent gevoert sijn; waer onder een koffer met silver van de Luitenant Cornel Weede op het Preeckerskerckhoff quam te breecken, dat ter nauwernoodt, door intercessie van de heer Steenbergen, gesalveert wierde, ofte soude anders vande wijven geplundert zijn geweest. Ende vorder de quade wijven, op de been geraeckende, sijn na buyten gelopen ende hebben de gevluichte goederen aengehouden, sulcx dat de Magistraet is genootsaecht geweest twee compagnien borgers in (de) wapenen te brengen om dese quaedtwillige te stuyten, ende hebben deselve goederen door de borgerije doen uytbrengen en(de) geleyden tot de Roode Brugge, waerbij het dien avont gebleven is...'*

Die kwade wijven zullen dus tot het redeloze volk behoord hebben, volk dat gedurende de gouden tijden weinig vruchten had geplukt. Hun ergernis werd kennelijk opgewekt, toen diegenen, die zich wel in voorgaande tijden hadden kunnen verrijken, zich slechts om eigen hachje bekommerden en hun verworven rijkdommen in veiligheid brachten, want het gevaar werd steeds dreigender. De Fransen trokken volgens Martens op 2 juni 1672 bij het Tolhuis te Lobith de Rijn over. Het Staatse leger, dat enige tijd de IJssellinie bezet had gehouden, had nauwelijks geprobeerd weerstand te bieden en trok zich terug naar het Sticht. Prins Willem III zal over de Steenstraat en dus door De Bilt zijn gereden, toen hij naar Utrecht kwam met zijn voorstel de stad te verdedigen, mits de voorsteden zouden worden afgebrand. Willem was bang, dat de vijand daar beschutting zou kunnen vinden. Het Utrechtse stadsbestuur had uiteraard moeite om met dit voorstel in te stemmen. Wel had het ervoor gezorgd, dat de Utrechtse bakkers grote hoeveelheden brood hadden gebakken om het leger van voedsel te voorzien. En

Prins Willem III, door de Staten-Generaal tot kapitein-admiraal-generaal van het Staatse leger benoemd.

ook allerlei andere levensmiddelen waren het leger al tegemoet gezonden. Martens schreef dienaangaande:

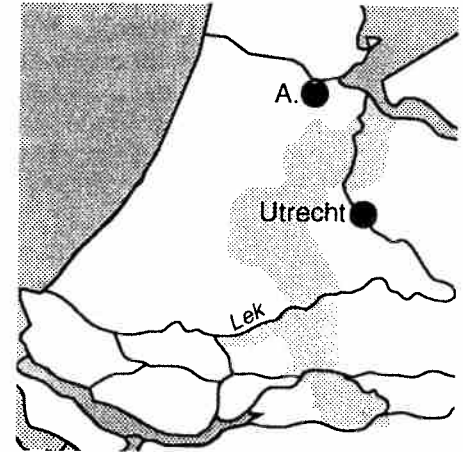
'...Vorder sijn die dagen bier en kaes soo veel te bekomen was, het leger int gemoet gesonden, en[de] hebbe selfs den 5en [juni] smorgens meer dan 60 a 70 wagens met alderhande vivres de Stollesteechpoort uytgelaten, soodat het een valsche calumnie is, dat de Hollanders seggen, dat men het leger van sijn Hoocheyt niet heeft willen spijsigen;...'

Ook daarover had het Utrechtse gewone volk zich kwaad gemaakt. Het volk was bovendien beducht voor inkwartiering, al was het dan ook van het leger van de prins. Het volk hield de poorten van de stad enige tijd zelfs bezet en zij verklaarden geen krijgsvolk binnen de stad te willen hebben. Het leger van de prins, groot 9000 man, waaronder 4000 Spaanse ruiters als voetknechten, sloeg volgens Martens zijn tenten op buiten de Wittevrouwenpoort. Men had gehoord, dat de *'...Spaensen Rhenen, Wage-ningen en Amerongen hadden uytgeplondert...'*. Dat lot wilde het volk in Utrecht

niet ondergaan en men verzette zich dan ook hevig vanaf de wallen. Mej. Van de Bunt verhaalde, dat de dominee van Amerongen met vrijwel al zijn gemeenteleden richting Utrecht was gevlucht, *'...als een koppel schapen, met een packjen onder den arm ..., kort op de hacken gevolght wordende van de Franschen...'*. Ook die arme zielen zullen door de Biltse Steenstraat getrokken zijn en onrustgevoelens hebben opgeroepen.

In Den Haag bleek men van deze Utrechtse onlusten op de hoogte te zijn gebracht en de prins werd daarom bevolen zich met zijn leger naar Holland te begeven en zich achter de Hollandse Waterlinie terug te trekken, zij het dat er van een echte waterlinie in die tijd nog geen sprake was. Wel waren er al sinds 1589 onderhandelingen geweest over de

aanleg ervan, maar door meningsverschillen tussen de Staten van Utrecht en Holland waren de na 1589 aangelegde werken rond 1629 weer ontmanteld. Men wist echter in 1672 weer een provisorische waterlinie te creëren, om zodoende de Fransen te beletten het gewest Holland binnen te vallen.

De waterlinie zoals die in 1672 moet zijn geweest.

Op 19 juni van dat jaar werd bij Willige Langerak de Lekdijk doorgestoken, waardoor de Lopikerwaard grotendeels onder water zou moeten komen te staan. Door de lage waterstand in de Lek leek dat in eerste instantie niet echt te lukken, maar de weergoden kwamen te hulp, zodat er na enige tijd echt van een waterlinie sprake was en het Staatse leger zich daarachter op Hollandse bodem kon verschansen. De Fransen hadden inmiddels de stad Utrecht bereikt. Op 18 juni kwam volgens Martens de *'...Duc de la Fuillade met des Koninx garde, met eenige regimenten Switsers, tesamen 3000 man, en[de] verscheyden regimenten te paert...'* Utrecht binnen. Er kwam bericht, dat de Franse koning, Lodewijk XIV, de stad op 21 juni zou willen bezoeken. Men begon, volgens Martens, het *'...geheele platte lant te voeragieren ende overal het staende kooren af te mayen en[de] de Provintie te ruineren...'*. Op 21 juni kwam echter nog niet de koning, maar de hertog van Bouillon. Ook

vele andere hoogwaardigheidsbekleders kwamen de stad Utrecht bezoeken, de meesten gebruikmakend van karossen, getrokken door wel zes paarden. De hoofdmacht van het Franse leger zou volgens Martens al in Zeist gelegerd zijn geweest. Al die karossen en ook het voetvolk zal zich over de Steenstraat en dus door De Bilt begeven hebben. Niet alleen de Utrechters zagen dus, zoals Martens schreef *'...den ganschen dach veele grooten soo in als uyt de stadt rijden...'*, maar ook de Biltse bevolking, toen amper 500 zielen tellend, heeft die lieden door hun dorp zien trekken. Of men in De Bilt ook van het goud heeft geprofitteerd, dat volgens Martens in Utrecht over de toonbanken ging, is niet te bewijzen. Martens vermeldde: *'...ende was goudt in sulcken abundantie inde stadt, dat alle winckels, ja alle eedtbaere waren, tot op de vismarckt toe, met goudt betaelt wierden...'*. Wellicht hebben de Biltse herbergiers er een korreltje van meegepikt.

Schreef mej. Van de Bunt, dat de koning op 1 juli pas in Zeist neerstreek, Martens verhaalde, dat hij op 24 juni reeds tezamen met Samuel Gerobulus naar Zeist ging om daar niet alleen de hoofdmacht van het leger, maar ook de koning en zijn gevolg te zien. Zij zagen te Zeist de koning, de hertog van Orleans en alle groten van het Hof te paard stijgen om naar Utrecht te rijden. Het was niet in het Slot dat Lodewijk XIV een onderkomen in Zeist voor zichzelf en zijn koninklijk gevolg had gevonden. Het Slot zoals wij het thans kennen was in die dagen nog niet gebouwd.

Nee, Lodewijk verbleef in het huis *Bogaerdslust*, de woning van de weduwe van de vroegere schout van Zeist, gelegen vlakbij de oude kerk. Niet alleen Lodewijk XIV en de hoofdmacht van het Franse leger, maar ook chique dames, waaronder madame De Montespan, de maitresse van de koning, bleken het leger gevolgd te zijn en in die zomermaand in Zeist te vertoeven. Behalve in

Bogaerdslust waren er Fransen ondergebracht in drie nabijgelegen huizen aan de Kerksteeg. De paarden vonden in diverse stallen onderdak en zelfs de kerk werd voor dat doel gebruikt. Er was dus een bedrijvigheid van belang in het anders zo rustige, kleine Zeist. Er viel veel te zien. Martens had zelfs het geluk 's konings slaapkamer te mogen bekijken, *'...daer een ledikant stont met een roodt damast behangel en[de] ter zeyde een roode damaste stoel met kussen, daer des Konincks hondjen op lach, ende niemant mochte in de slaepkamer gaen als met ongedeckten hoofde. Achter het huys stonden des Konincks tenten, alle met sonnen der boven, soo daer de misse gedaen wierde...'*. De zonnen van de zonnenkoning waren dus ook in Zeist te bewonderen en dat er weer mis gelezen werd was ook iets, dat na de reformatie niet meer openlijk voorgekomen was. Toen Martens en zijn metgezel in Zeist hun nieuwsgierigheid bevredigd hadden, gingen ook zij weer op weg naar Utrecht, om daar de koning en zijn gevolg langs te zien trekken. Maar eerst gingen zij nog naar Martens hofstede, Beerschoten, alwaar de prins van Saleij gelogeed was, die hen met wijn en een schotel confituren verwende. Zij vertoefden daar echter niet te lang. Martens schreef, dat zij na gegeten te hebben gauw hun weg vervolgden: *'...Vandaer haesten wij ons na de stadt, omdat de Koninck met omtrent 2000 soo grooten als gardes na de Stadt was, ende de Koninck reydende eerst de Mailliebaen, ende soo de westzeyde vande stadt om de Waertpoort*

De magistraat van Utrecht biedt Lodewijk XIV de sleutels van de stad aan.

ingekomen ende langs d'oude Graft na de Gansemerckt, door de Minnebroedersstraet, over het Ste.Janskerckhoff de Wittevrouwenpoort weder uytgereden is ontrent s'avonts ten seven uren, ende het Zingel omrijdende is langs de Malibaen over de steenstraet weder na Zeyst gereden ...'.

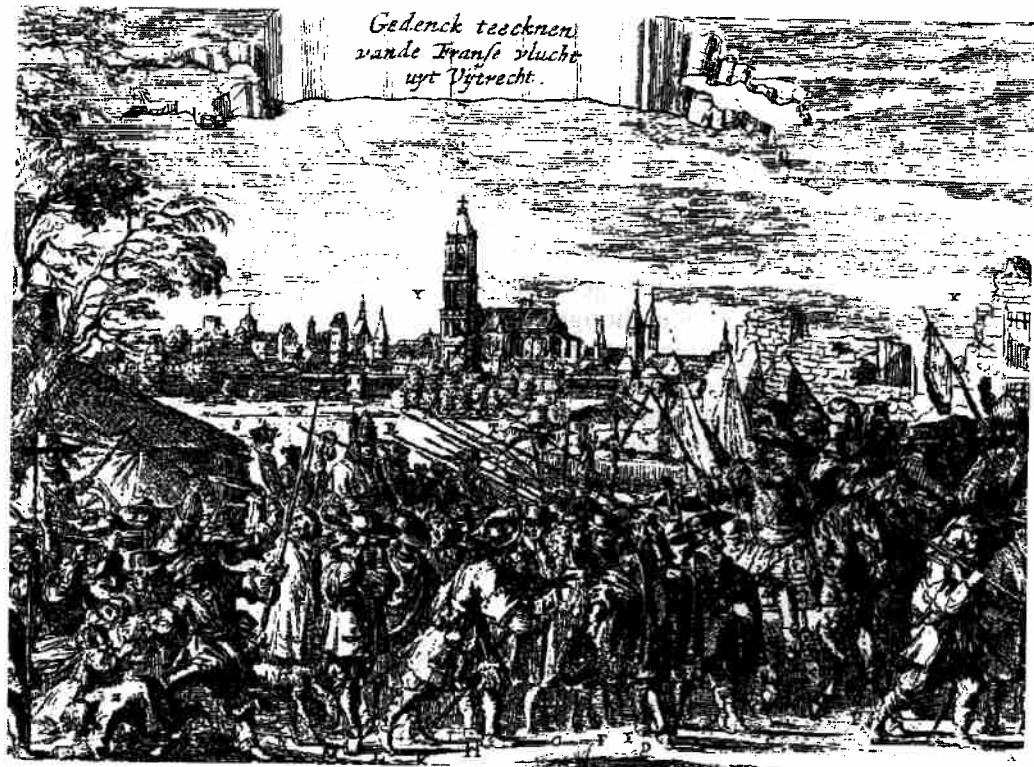
Slechts enkele jongens hadden in Utrecht na daartoe aangespoord te zijn „vive le roi” geroepen, waarop anderen de kreet „vive le prince” ten gehore hadden gebracht. Dat gaf natuurlijk commotie en men raadde een ieder aan maar zijn mond te houden.

Anderen waren daar weer misnoegd over en er werd gezegd, dat als de burgers volmondig „vive le roi” geroepen hadden de koning ongetwijfeld gouden en zilveren munten naar hen zou hebben gegooid, iets wat zeer gebruikelijk was. Nee, hartelijk werd de koning niet ontvangen. Niet door het volk, maar ook niet door de hoge heren, al werd daar in Den Haag anders over gedacht. De Hollanders namen het de stad Utrecht kwalijk, de sleutels van de stad aan de Fransen, volgens hen zonder slag of stoot, overhandigd te hebben. Lang zouden de Utrechters de scheldnaam 'sleuteldragers' moeten horen.

Op 25 juni sloten de gemachtigden van de Staten van Utrecht met de koning een verdrag, waarbij de hele provincie Utrecht zich aan hem onderwierp en daardoor onder Franse heerschappij kwam. De voornaamste kerken in de steden werden weer in gebruik genomen door de rooms-katholieken en met altaren en beelden ingericht. In de Dom werden weer missen gelezen. De calvinisten konden het moeilijk verkroppen, dat de kerk alvorens door de roomsen in gebruik te worden genomen, eerst gereinigd had moeten worden en de preekstoel 'gegeeseld' zou moeten zijn.

De nog bijna nieuwe Biltse kerk zal dan misschien niet voor de rooms-katholieke

eredienst gebruikt zijn, wel was het zo, dat ook die kerk schade kreeg door de komst der Fransen. Door kennelijke onlusten durfde men in De Bilt op 15 september niet naar de kerk te gaan. De kerk bleef leeg. In 1673 bleek dat herhaalde malen ook het geval te zijn. De Franse soldaten waren niet alleen in Utrecht ingekwartierd, maar ook in de Biltse herbergen, boerderijen en buitenplaatsen. Ook in de kerk en zelfs op het kerkhof hadden zij hun kampementen opgeslagen. De

De uittocht der Fransen in november 1673.

Biltse bevolking heeft dus in dat rampjaar wel degelijk veel mee moeten maken. Ze zullen zich vaak de ogen hebben uitgekeken als zij de hoge heren in hun pracht en praal zagen langstrekken, maar meer nog zullen zij geleden hebben van inkwartiering en allenarigheid die dat met zich meebracht. En dan spreken we nog niet eens over de hoge belastingen die door de Franse bezetter werden opgelegd.

Was het dus zo dat de provincie Utrecht onder Franse heerschappij was gekomen, het lukte de Fransen niet, Holland te veroveren. De waterlinie bleek een doeltreffend instrument te zijn. De Fransen probeerden met een vergelijkbare tegenactie de Hollanders te treffen. Zij staken in september 1672 de Lekdijk door bij Vreeswijk en bij het Klaphek, hopen dat het hele gewest Holland onder water zou komen te staan. Maar deze

maatregel had voor de Fransen niet het beoogde succes. Het Lekwater kon door de Hollanders zonder al te veel problemen via bestaande afwateringskanalen naar het IJ worden afgevoerd. Het waren de Fransen zelf die van het water last kregen. Ook een tweede poging van de Fransen in november van dat jaar had hetzelfde resultaat, waarop de Fransen besloten hun energie daar niet meer aan te verspillen.

Lodewijk XIV en zijn gevolg hielden zich toen al lang niet meer in de Stichtse contreien op. Op 11 juli was de koning uit Utrecht vertrokken, op de 13e uit Arnhem en op de 21e juli zou hij zich weer naar Frankrijk hebben begeven. Het duurde nog tot 23 november 1673 voordat het gehele Franse leger de aftocht moest blazen. Zeventien maanden had de Franse bezetting geduurd, maanden die voor de bevolking veel armoede met zich mee had gebracht. De groten der aarden zullen geen honger geleden hebben. Zelfs snoeperijen waren er kennelijk in overvloed. In het verhaal van mej. Van de Bunt kan men lezen, dat Lodewijk tijdens zijn verblijf te Zeist een attentie kreeg aangeboden, zijnde zijn naam in banketletters. Geven wij die elkaar nu slechts nog met Sinterklaas, toen was de lekkernij kennelijk al geliefd en werd deze ook bij andere gelegenheden genuttigd.

Over andere lekkernijen leest men in de schimpdichten, waarmee de Utrechters en de Hollanders elkaar over en weer na de terugtrekking der Fransen bestookten. Bijvoorbeeld in enkele regels uit een gedicht van Clerck gericht aan de Hollanders:

En onder 't zoet gekauw gaat en bedenk hoe dat

*De sleutels lagen re'e, bij u, in yder stad,
Om aan de lely-vorst die willig t'overgeven,
Indien hij niet tot Zeist en t'Utrecht was
gebleven.*

*Dat Utrecht de'e door dwang, had Holland
wis gedaan,
Goedwillig, waar Louis maar dat'lijck voort
gegaan.*

*Wat dunkt u van die koek, koek-eters? 'k
vreze zeper,*

*Dat gij daar min sucaat in vinden zult als
peper;*

*Want 't is geen zoete kauw nog liffelaffery,
Maar Utrechts vast gebak van Stichtse spe-
cerij.*

Een Hollands gelegenheidsdichter, Johannes Rammazeyn genaamd, drukker in de Wagenstraat in Den Haag, reageerde daarop als volgt:

*Wat wilt ghij stichtse Quack, ons nu in han-
den steken,
't Is Uytrecht peper-koeck: een koeck van
laffe deegh,
Die als een geyle vrou, Louys in d'armen
seegh.*

*Ghij smaelt op 't Hollands graeuw, en derft
u als beklagen,*

*Om dat het u bespot, met dit u sleutel drag-
hen,*

*Sulckx is bij u gedaen, en wast tot Uytrecht
niet,*

*Soo is 't te Doesburgh, keynt, of daer
omtrent geschiet.*

*Daer liept ghij doen Louys door afgesanten
soecken,*

*Soo dat hij lacchen most, om u, ghij schijte-
broecken.*

Men dacht dus verschillend over de handelwijze van Utrecht in het beruchte rampjaar. In april 1674 echter werd Utrecht met Gelderland en Overijssel na lange onderhandelingen weer tot de Unie der Verenigde Nederlanden toegelaten en nam het leven langzamerhand weer zijn gewone gang. Wel had de Franse bezetting veel armoede veroorzaakt. Er moesten nog lange tijd extra belastingen worden betaald. Vele gebouwen, huizen en kerken moesten worden hersteld. De Biltse kerk moest na het vertrek der Fransen grondig worden schoongemaakt. Veelvuldig werd de witkwast gehanteerd. De kerkrekeningen getuigen daarvan. Maar ook in De Bilt heeft het leven langzaam maar zeker zijn gewone gang hernomen. De Steenstraat bleef een belangrijke doorgaande route, maar het zal er wellicht lange tijd minder druk zijn geweest dan in het beruchte jaar 1672, toen de karossen af en aan reden.

Bronnen:

-A.W.van de Bunt, *Ongewenst koninklijk bezoek aan Zeist*. Zeist, 1963.

-G.A.Evers, *Utrechtsche sleuteldragers, 1672*. Artikel verschenen in het *Jaarboek Oud Utrecht*, 1944

-H.Hovenkamp, *De oudste geschiedenis van het dijk- en waterbeheer*.

Artikel verschenen in *De Stichtse Rijnlanden*. Utrecht, 1993.

-J.Martens, *Verhaal, gedaan door de heer Martens rond 1672*.

Verschenen in de *Kroniek van het Historisch Genootschap* te Utrecht, jaargang 24 (1868).

-J.W.H.Meijer, *De kerk, de school en de koster die de meester was*, Utrecht, 1980.

-*Nederland in vroeger tijd, deel VIII Utrecht*, herdruk 1965 oorspronkelijk uitgegeven in 1758.